

PROSTOVOLJNA POŽARNA STRAŽA: PRISPEVEK K ZGODOVINI OBLIKOVANJA SLOVENSKE TERMINOLOGIJE¹

V drugi polovici 19. stoletja je na ravni jezikovnega načrtovanja za slovenščino prevladovala slavizacija in arhaizacija. Oboje je potekalo skorajda na vseh jezikovnih ravneh: besedotvorju, oblikoslovju, skladnji itd. V prispevku bo predstavljena dopisnica Karla Štreklja, ki jo je leta 1890 pisal Franu Levcu. Levec je namreč Štreklja predhodno prosil, naj se pri bratih Slovanih pozanima, kako pri njih pravijo »Feuwehr« oziroma »freiwillige Feuerwehr«. Štrekelj, ki je tedaj služboval v Gradcu, se je pri iskanju ustreznega besedišča posvetoval s kolegi Čehi in Poljaki. Vsebina dopisnice bo obravnavana tudi s pomočjo *Vadbenega pravilnika* Ignaca Merharja.

Ključne besede: požarna straža, slavizacija, Karel Štrekelj, druga polovica 19. stoletja, Ignac Merhar

Contribution to the history of Slovenian terminology: volunteer fire brigade

In the second half of the 19th century, slavisation and archaisation dominated the linguistic planning for Slovene. Both took place at almost all linguistic levels: vocabulary, word formation, syntax, etc. This paper will present a letter written by Karel Štrekl in 1890 to Fran Levec. Levec had previously asked Štrekl to find out from his “Slavic brothers” what they called Feuwehr or freiwillige Feuerwehr. Štrekelj, who was then stationed in Graz, consulted his Czech and Polish colleagues to find the appropriate vocabulary.

Keywords: volunteer fire brigade, slavisation, Karel Štrekelj, second half of the 19th century, Ignac Merhar

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

0 Uvod

V pismu, ki ga je leta 1794 Žiga Zois napisal Valentinu Vodniku, lahko beremo:

Brez pridržka priznavamo, da vsi doslej na Kranjskem objavljeni poskusi razen prevoda Biblije niso prispevali še nič bistvenega k prosveti kmečkih ljudi; v resnici so to le odlomki, ki pričajo, kako bi se dal ta jezik uporabljati tudi za pouk na drugih področjih, ne samo na duhovnem, ter za ugladitev okusa in vedenja. Vendar nam še popolnoma primanjkujejo primerna dela o zemljeznanstvu, naravoslovju, pesništvu in tako naprej, te pomanjkljivosti pa gotovo ne bo mogoče odpraviti, dokler ne dobimo filozofsko-kritične slovnice in besednjaka, ki bi ustrezal današnjemu stanju v umetnosti in znanosti. (Po Vidmar 2019: 25.)

Baronov krog, ki je nadaljeval Pohlinovo delo, je jezik razumel kot temelj identitete svojega ljudstva (Vidmar 2019: 25). Zavedal se je, da je rabo slovenskega jezika nujno razširiti na področje znanosti in umetnosti. Eden vidnejših rezultatov omenjenih prizadevanj je bila npr. Vodnikova slovnica *Pismenost ali gramatika za prve šole* (1811). Cilj »povzdigovanja« slovenskega jezika so predhodno uredničili že Vodnikov časopis *Lublanske novice* (1797–1799) in druga poljudno strokovna dela, npr. *Kuharske bukve* (1799).

Zoisov krog je torej razvoj knjižnega jezika ponovno utiril na pot skupnega, enotnega jezika. Zamisli uredničevalcev Zoisovega preporodnega programa so počasi, a vztrajno nadaljevali tudi naslednji rodovi, med katerimi velja omeniti vsaj dva, Matija Vertovec in Karla Robida.

Prvi, duhovnik, učitelj vinogradništva in zgodovinar, je leta 1841 izdal delo *Vinoreja*, šest let pozneje pa priročnik *Kmetijska kemija, to je nazorne postave in kemijske resnice*. Obe deli sta pionirski, saj uvajata kemijsko terminologijo v slovenščini.

V *Kmetijski kemiji* lahko beremo:

Tudi ni nobeno prvo delo popolno, pot smo pa vendar le pokazali, po kateri naj drugi za nami napredujejo /.../. Slednji bo spoznal, da smo primorani bili nekaj, pa clo malo novih besedic ali imen za daljne in bližnje dele organskih reči vpeljati, kratke so in čisto slovenskih koreninic. /.../ Kakor kmetijstvo in vsako rokodelstvo, ima tudi vsaka učenost nekaj svojih lastnih besedi in nekoliko posebniga jezika. (Vertovec 1847: IV.)

Vertovec si je prizadeval tvoriti termine, ki bi bili razumljivi in sprejemljivi za čim širši krog slovensko govorečih. Njegovo delo na področju oblikovanja slovenskih kemijskih izrazov je vsekakor pomembno, kar je razvidno tudi v poznejših naravoslovnih delih drugih piscev, npr. že omenjenega Karla Robida, ki je leta 1849 izdal eno prvih del s področja fizike *Naravoslovje alj fizika*.

Razlaganje naravoslovja v slovenskem jeziku je pa težavno djanje, zakaj: 1. Bukev, ktere naravno činenje po domače razlagajo, nimamo razun od gosp. Vertovca. Treba je pot delati, in debel sneg gaziti; 2. besede, ktere takšine reči zaznamujejo, clo ne poznamo; 3. ne vemo, kako bi vsim bravcam zastopljivo pisali /.../ (Robida 1849: VI.)

Prva polovica 19. stoletja je bila na ravni razvoja slovenskega knjižnega jezika zaznamovana s prizadevanji za oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja na številnih področjih.

Vsi tisti Slovenci /.../, ki za vsakdanje potrebe nemško govore, bi nemško pisane kemije desetkrat manj od slovenske razumeli zato, ker se govorjenje vsih učenost v nemškem jeziku veliko bolj od vsakdanjiga razloči, kot pri nas Slovencih; ako želijo tedej kaj kemije naučiti se, nar lože jim bo šlo v domačim in tedej nar bolj v našim jeziku. (Vertovec 1847: V.)

1 Slavizacija

Skoraj 70 let po Zoisovem pismu Vodniku lahko podobne misli beremo v *Slovenskem glasniku*. Leta 1862 je Ivan Macun zapisal:

Ne treba mnogih besedi, da dokažem, kako je krvavo potrebno, da slovenski jezik dobi terminologijo za šolske predmete; saj vsak lahko vidi, da še za noben predmet nemamo kaj dogotovljenega. Kar se je koli pri nas do sedaj pisalo, ni drugo kot puhel empirizem, posamezni poskusi, diletantizem; ljudi izurjenih na toliko ni bilo, da bi bili brez truda rabili slovenski jezik pri učenju tega ali unega predmeta. (Macun 1862: 67.)

Izrazna moč vsake jezikovne skupnosti se odslikava prav skozi jezik stroke, znanosti in umetnosti. Neločljiva vzročno-posledična povezava med ustvarjalno mislijo in ustvarjalnim izrazom uvršča jezik med temeljne sociološko-kulturološke kategorije (Vidovič Muha 1986). Zavest o nujnosti oblikovanja lastnega strokovnega, znanstvenega in umetnostnega jezika se je v drugi polovici 19. stoletja, predvsem po letu 1848, samo še krepila. Zaradi izrazne stiske in čedalje močnejše vseslovenske ideje pa se je vse bolj krepila tudi misel o skupnem slovanskem jeziku. Tako je npr. M. Majer leta 1848 celo izdal pravila za oblikovanje skupnega ilirskega jezika *Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*. R. Razlag je v zborniku *Zora* (1852) zagovarjal vseslovensko mešanico, ki je bila tako neurejena in nedosledna, da si je pridobila vzdevek »lunin jezik« (Dular 1975: 243). F. Kočevar je v *Novicah* (1860) priporočal oblike tipa *lepoga, sam, ja, i, muž*, ter nekaj srbohrvaškega besedja. Podobnih primerov bi lahko našli še mnogo več. Slavizacija je posegala po slovničnih (besedotvorje, oblikoslovje, skladnja) in leksikalnih prvinah ne le iz hrvaščine in srbščine, pač pa tudi stare cerkvene slovanščine, češčine, ruščine in poljščine. Hkrati z idejo vseslovenskega jezika pa se je pojavila tudi (močnejša) težnja po nadaljevanju skupnega vseslovenskega jezika. S tem dotleje predvsem »kranjski« knjižni jezik ni prešel v ilirskega niti

v vseslovanskega, temveč v vseslovenskega (Dular 1975: 242). V luči želje po oblikovanju skupnega, vseslovenskega jezika je treba tudi razumeti predhodno izpostavljeno Macunovo pisanje.

2 Matej Cigale in prevzemanje iz slovanskih jezikov

Ideja skrajne slavizacije ni bila sprejeta, saj je bil njen produkt umetno skonstruirana vseslovanska jezikovna mešanica. Izrazna stiska in potreba po oblikovanju lastnega znanstvenega jezika pa sta ostali. Eden vidnejših nasprotnikov skrajne slavizacije, ki je skušal zapolnjevati leksikalno vrzel na ravni strokovnega in znanstvenega jezika, je bil Matej Cigale, ki je v začetku leta 1850 prevzel uredništvo slovenskega dela *Državnega zakonika*. Urejal ga je kar 38 let. Leta 1853 je uredil *Juridisch-politische Terminologie: Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* ter popravil in predelal Mažgon-Krajnčev prevod občega državljankega zakonika. Njegovo glavno delo je *Wolfov nemško-slovenski slovar* (1860), ki ga je urejal od leta 1854. Kot dopolnilo je leta 1880 izdal še *Znanstveno terminologijo s posebnim ozirom na srednja učilišča* (Kacin 2013). Zaradi zelo obsežnega in zahtevnega dela in pomanjkanja slovenskega strokovnega in znanstvenega izrazja je tudi M. Cigale nemalokrat posegal po tujejezičnih oziroma slovanskih ustrezninah. V uvodu v *Znanstveno terminologijo* lahko beremo:

Namignili smo gori, da si moramo izposojati besed, katerih nimamo, od drugih Slovanov, kar so jih oni dobrih sprejeli ali izumili. Tu me utegne kdo povprašati, sme li to izposojevanje biti neomejeno ali katere naj mu bodo meje. /.../ Razume se pri tem samo ob sebi, da je izposojenke treba preukrajati po zahtevu slovenščine /.../. Kjer imamo dober v narodu udomačen izraz, ne kaže ga opuščati; a tudi če je nov, vendar tako ukrojen, da je pojem tako rekoč vsakemu razviden, ni kaj reči. (Cigale 1880: VII–VIII.)

Cigale se je torej prevzemanju za vsako ceno, ki lahko vodi v vsebinsko oziroma predmetnostno odtujenost, izogibal. Zaradi tega je prišel pogosto navzkriž npr. s F. Levstikom, ki je bil vsaj na ravni prevzemanja leksike naravnano bolj vseslovansko in diahrono. Leta 1883 sta si bila tako navzkriž zaradi besede »sodišče« oziroma »sod«. V *Kmetijskih in rokodelskih novicah* je Cigale med drugim zapisal:

Ko sem se po dolgem bivanju med gorami vrnil na Dunaj, zvedel sem od prijatelja, da je v cenjenem listu bila letos po večkrat izražena nekaka potožba, da za nemški Gericht Slovenci needini pišemo eni: sodnija, drugi: sodišče, in da zlasti Državni zakonik, katerega po svoji slabi moči jaz uredjem, neče slovo (ali slobo) dati besedi: sodišče. /.../ Ako bi slovenščina bila doslej po uradih bolj vladala, nego je to v resnici bilo, prodlr bi bil morebiti kateri izraz tako, da bi se ga ves svet polastil. /.../ Gosp. Levstik je vsvojem slovarčku, pridodanem Nauku slovenskim županom, na str. 194, pod besedo sodišče, razločno povedal, zakaj se mu ni hotelo zapisati besedo: sodnija. Gosp. Levstik ondukaj priporoča izraz: sod, kakor imajo za Gericht vsi drugi Slovani brez izimka. (Cigale 1883: 359.)

Iz zapisanega je razvidno, da se je Cigale zavzemal za usklajenost med miselno-podstavno zgradbo in jezikovnimi zakonitostmi slovenskega jezika.

V nadaljevanju se bomo dotaknili predvsem prevzemanja iz poljščine, ki ga je lahko vsaj po hitrem pregledu zaznati v Cigaletovem delu.

Da se je Cigale naslanjal tudi na poljščino, je razvidno že iz njegovih raznih prispevkov, ki jih je objavljaj bodisi v *Slovenskem glasniku* bodisi v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* ali drugih časnikih oziroma revijah. V *Slovenskem glasniku* je leta 1862 svetoval:

Da se pa besedica bi v odvisnih stavkih ne sme pokladati za glagol, kaže nam že navada Čehov in Poljakov, ki pišejo skup: aby, žeby, jakoby i. t. Ravno tako pravi v staroslovenski biblii Laban Jakobu: Ašte by mi povedal, otpustil te byh z veseljem. (Cigale 1862: 66.)

Izhajanje iz poljskega jezika (oziroma primerjanje s poljskim jezikom) je razvidno tudi v *Znanstveni terminologiji*, čeprav je v primerjavi z ostalimi slovanskimi jeziki² zastopan najskromneje.

Cigale je prevzete termine v slovarju načeloma označeval, saj v Tolmaču nekih kritic (IX) navaja okrajšavi *böhm. T. (böhmische Terminologie* ‚češka terminologija‘) in *kroat. T. (kroatische Terminologie* ‚hrvaška terminologija‘), ki označujeta že uvodoma omenjena slovarja, po katerih se je Cigale zgledoval, in okrajšavo za staro cerkveno slovanščino *altsl. (altslovenisch)*. Oznak za druge tuje jezike na tem mestu */.../* ne najdemo, čeprav so v slovarju izpričane še oznake za češčino (bohm.), hrvaščino (kroat.), hrvaščino/srbščino (kroatoserb.) in ruščino (russ.), ki jih je avtor sicer navajal na različne načine. (Atelšek 2019: 70.)

Pregled *Znanstvene terminologije* pokaže zelo redko rabo tudi kratice *poln.* (*polnisch* »poljsko«), čeprav je v *Tolmaču kritic* ni navedene. Kratica *poln.* je tako uporabljena v petih slovarskih sestavkih.³

² Cigaletov slovar */.../* dosledno navaja in označuje tudi slovanske ustreznice (hrvaške, srbske, češke, ruske, poljske, starocerkvenoslovenske) z različnim namenom, ki ga deloma pojasni v predgovoru, v katerem poudarja svoj odnos do prevzetih besed in na prvo mesto postavlja potrebo po približevanju izrazja z drugimi slovanskimi jeziki. (Orel 2007: 358.)

³ V slovarju prevladujejo bolj ali manj zapleteni večstrezniški slovarski sestavki, ki so lahko razširjeni tudi v iztočniškem ali v ustrezniškem delu. Glede na število znanstvenih področij, v katerih je rabljena iztočnica, ločimo enostrokovne in večstrokovne sestavke, v njih je lahko ista ustreznica rabljena v več strokah in homonimna. */.../* Slovanski izrazi so pri Cigaletu dodani tudi, če domača ustreznica obstaja; imajo lahko samo ponazarjalno vlogo ali pa so navedeni kot predlog rabe */.../*. (Orel 2007: 350, 359.)

- **Bilden**, *gr. phil. etc.* tvoriti, – narediti, napraviti, delati; Begriffe bilden, delati, ustanovljavati, umerjati pojmove; /.../
Gebilde, utvor (poln.).

- **Diagonal**, *math.* diagonalen, prekoten (poln.); Diagonnale, diagonalna, prekotnica, dvokotnica.

- **Firniß**, *chem.* nach dem Poln. pokost (m.).

- **Schiefer**, *min.* skriljavec, (poln. lupek); Schiefergebirge, skriljavo gorovje; schiefeln, sich, lupiti se, krojiti se, skriljiti se; Schieferplatte, skrilj; Schieferung, skriljavost; Schieferige Structur, skriljavi zlog ali sestav.

- **Senkblei**, (Sonde), grezilo (oder grozilo); Senkel, (plomb), svinčnica, kalamer; senken, pogreznoti, potopiti; spustiti, spuščati; sich senken, usesti, usedati se; senkrecht, *math.* navpičen, (-čna, o), russ. otvesen (von otves = odves, /.../
poln. prostopadły; *adv.* navpik; die Senkrechete, navpičnica, (linija vertikalna, perpendikularna); Senkung (der Stimme), spuščanje, spuščaj (glasa), poniz; des Bodens, used; Senkwage /.../
(Cigale 1880: 15, 25, 39, 102, 107.)

Poljske ustreznice⁴ so večinoma navedene kot ponazarjalno gradivo, in ne kot predlogi, na osnovi katerih bi se tvoril ustrezen slovenski termin.

3 Radovoljni, dobrovoljni ali prostovoljni gasilci?

Dotaknili smo se prevzemanja iz poljščine, ki je delno vplivala tudi na oblikovanje zveze »prostovoljna požarna straža«. Na to nas usmerja doslej še ne dovolj obravnavana dopisnica, ki zelo nazorno kaže, kako je v 19. stoletju (med drugim) potekalo oblikovanje slovenskega strokovnega jezika. Gre za dopisnico, ki jo je Karel Štrekelj 26. 2. 1890 kot odgovor poslal Franu Levcu. Ohranjenih Levčevih pisem, ki jih je poslal Štreklju, je 91.⁵ Iz njih je razvidno, da je Štrekelj *Ljubljanskemu zvonu*, katerega urednik je bil Levec, redno pošiljal najrazličnejše prevode in spise v povezavi s slovansko književnostjo, pa tudi slovničnimi vprašanji. Levec sam je Štreklja, ki je živel na Dunaju, velikokrat prosil, naj mu v objavo pošlje novic ali prevode literarnih besedil: predvsem poljskih in čeških. 1. 1. 1884 mu je tako pisal:

⁴ V *Velikem poljskem slovarju* (polj. *Wielki słownik języka polskiego*) in *Slovarju poljskega jezika* (polj. *Słownik języka polskiego*, PWN) lahko najdemo skoraj vse poljske ustreznice, ki so do danes ohranile pomene, navedene v Cigaletovem slovarju:

- Pokost = Iniany: substancja produkowana z oleju roślinnego z dodatkiem środków przyspieszających schnięcie lub z materiałów syntetycznych, służąca do impregnowania drewna i innych porowatych powierzchni czy do produkcji;
- prostpadły: tworzący kąt prosty z jakąś prostą lub z płaszczyzną;
- lupek: geol. skała zbudowana z cienkich, łatwo rozdzielających się warstw, wykorzystywana w budownictwie i innych działach gospodarki.

Tudi preostali dve ustreznici sta vsaj delno prisotni v omenjenih dveh sodobnih poljskih slovarjih (*utvor* in *prekoten*).

⁵ F. Levec: Pisma K. Štreklju, 1. 1. 1884. *Pisma* 2. Ljubljana: SAZU, 1971.

Dragi gospod Štrekelj!

Prosim Vas lepo, kadar mi bodete poslali kaj črtic iz češke ali poljske književnosti, ogibajte se kar največ češkega in poljskega pravopisa. Tiskarna nobena nima v Ljubljani dovolj črk za ta dva pravopisa. /.../ Prosim Vas, da odslej imena češkim in poljskim spisom navajate kar največ v slovenščini. /.../ Vaš Levec

Štrekelj, ki je znal aktivno več slovanskih jezikov,⁶ pa Levcu ni pošiljal le prevodov poljske književnosti in različne spise o njej, pač pa tudi razmišljanja o določenih slovničnih ali pravopisnih vprašanjih oziroma novice, za katere je prosil Levec. 1. 3. 1900 je Levec Štreklja prosil za seznam najboljših slovnice iz določenih slovanskih jezikov:

Blagorodni gospod profesor!

Naša licejska knjižnica nima nobene dobre novejšje slovnice češke, ruske, poljske, bolgarske in rusinske. Kar jih ima, so vse še iz Čopove dobe (!!). Jaz bi s svojimi kolegi rad zahteval, da si jih kupi, ker jih včasih vendar potrebujemo, pa ne vem, katere slovnice bi nasvetoval. Zelo mi ustrežete, če mi navedete najboljše slovnice iz navedenih jezikov. /.../ Vaš Fr. Levec

Levec se je na Štreklja obračal tudi s slovničnimi in drugimi jezikovnimi vprašanji. Iz dopisnice, ki jo je 26. 2. 1890 poslal Levcu,⁷ lahko vidimo, da se je urednik na Štreklja obračal tudi s prošnjo po »iskanju«⁸ ustreznega besedišča, kadar je bila v slovenskem jeziku izpričana izrazna stiska oziroma nepoenotena raba.

Čestiti gospod profesor!
 Najboljša preloga za "freiwillige Feuerwehri" se mi zdi prostovoljni
 (ne radovoljni ali dobrovoljni) gasilci ali pa ^{protivožnja} požarna straža
 (ne bramba!). Čehi pravijo dobrovolni hasiči, Poljaci Strak
požarou ochotnicza. Za "Gut Schlauch" ne vem nasvetovati
 dobrega pozdravila; čeh in Poljak mi ne vesta povedati, kako se
 gasilci pri njih pozdravljajo; obljubila pa sta mi, da bosta to popravila
 pri svojih rajakih, ki se z gasilnimi društvi bavijo. Ne svar
 ikom, ^(pač ali dvoboj!) sporočim Vam jo takoj. Gut Schlauch sicer ni menj
 banavzičen kakor dobra cev, vendar poslednjega ne kaže
 rabiti. Sprijaznim pozdravom Vaš hvaležni učenc Štrekelj
 26. febr. 1890.

Slika 1: Štrekljeva dopisnica Levcu, 26. 2. 1890

⁶ Štrekelj se je ukrajinsčine in poljščine naučil kot enoletni prostovoljec v galicijskem polku, češčine pa kot domači učitelj v rodbini Colloredo-Mannsfeld, ko je ta bivala na svojem češkem posestvu (Murko 1912: 530).

⁷ Štrekljeva zapuščina, Mapa 35a, NUK.

Prepis dopisnice:

Častiti gospod profesor!

Najboljša preloga za »freiwillige Feuerwehr« se mi zdi prostovoljni (ne radovoljni ali dobrovoljni) gasilci ali pa prostovoljna požarna straža (ne bramba!). Čehi pravijo doborovolni hasiči, Poljaci straž požarów ochotnicza. Za »Gut Schlauch« ne vem nasvetovati dobrega pozdravila, Čeh in Poljak mi ne vesta povedati, kako se gasilci pri njih pozdravljajo, obljubila pa sta mi, da bosta to poprašala pri svojih rojakih, ki se z gasilnimi društvi bavijo. Ko stvar izvem (jutri ali v soboto), sporočim Vam jo takoj. »Gut Schlauch« sicer ni menj banavzičen kakor »dobra cev«, vendar poslednjega ne kaže rabiti. S prijaznim pozdravom Vaš hvaležni učenec Štrekelj

Levec je Štreklja prosil, naj med kolegi Čehi in Poljaki poizve, kako v češkem oziroma poljskem jeziku poimenujejo »freiwillige Feuerwehr« in »Gut Schlauch«. Pri iskanju prvega je bil Štrekelj uspešen in je posledično po vzoru poljskega jezika svetoval rabo zveze *prostovoljna požarna straža*, ustreznice za drugo zvezo ni našel.

V nadaljevanju se bomo ustavili še pri pregledu rabe gasilec in zveze požarna straža v Cigaletovem (1860, 1880) in Pleteršnikovem slovarju (1894/95), ki kažeta na neustaljeno in nepoenoteno rabo obravnavanih izrazov. Prav tako kažeta, da se oblikovalci najrazličnejših strokovnih izrazov tega niso lotevali nepremišljeno in za vsako ceno. Največkrat so se kljub morda že predhodni rabi slovenskega (dialektalnega) izraza posvetovali s številnimi kolegi drugih slovanskih dežel. Da je bilo to največkrat res, potrjuje Levčeva dopisnica.

- a) **Cigaletov nemško-slovenski slovar** (1860: 546, 975, 1810, 1836, 1867; podarila M. S.)
- Wehr, auch Wehre, die, bran, **bramba**, obramba (Gutsm), varstvo /.../ v bran postaviti, postavljati se, ne dati se, braniti se; — orožje, branilo /.../.
 - Wache, die, **straža**; na straži sim, stražim (auch serb.), na straži stojim; /.../, na stražo grem; /.../, straža, stražnica; /.../ stražišče, stražiše; /.../ stražnik, čuvar, čuvaj, im Serb. stražar, varovčin.
 - Volontair, der, **dobrovoljec**, **radovoljec** (Gutsm.), samovoljec (Vuk).
 - Willig, adj., voljen, **radovoljen**, rad, **dobrovoljin**, pripravljen;
 - Löscher, der, **gasivec**, brisač /.../
 - Freiwillig, adj. **dobrovoljin** /.../, **radovoljen**, samorad /.../
 - Feuerwache, die, **straža zoper ogenj**, **požarna straža**, **straža pri požarji ali ognji**.
 - Feuerwächter, der, **požarni čuvaj**.

Besede *prostovoljen* (*prostovoljno*), ki jo svetuje Štrekelj, v slovarju ni najti, sta pa navedeni besedi, ki ju v povezavi s *požarno stražo* odsvetuje. To sta *radovoljni* in *dobrovoljni*. Pri iztočnici *Feuerwache* so navedene tri ustreznice: *straža zoper ogenj*, *požarna straža* in *straža pri požarji ali ognji*.

b) **Pleteršnikov slovensko-nemški slovar** (1894/95)

- **gasivac**, -vca, *m.* der Löscher: vaša moč bo pezdil in vaše delo iskra, in vkup bota zgorela, — ne bo ga gasivca, *Ravn.*; gasivci, die Löschmannschaft, *Cig.*
- **požarən**, -rna, *adj.* auf den Brand sich beziehend, Brand-: požarna straža, die Brandwache, *Jan.*; požarna bramba, die Feuerwehr, *nk.*
- **prostovóljən**, -ljna, *adj.* = radovoljen, freiwillig, *Cig., Jan., nk.*
- **radovóljən**, -ljna, *adj.* 1) freiwillig, *Mur., Cig., Jan.*; radovoljno ubožstvo, *Schönl.; /.../*
- **brāmba**, *f.* 1) die Vertheidigung; — der Schutz; pod tvojo brambo pribežimo, *Kast.*; — die Wehr; deželna b., die Landesvertheidigung, die Landwehr; požarna b., die Feuerwehr (prim. gasiteljsko društvo); — 2) die Schutzwaffe, *C.*; vse to, kar je brambo nosilo, alle Wehrhaften, *Krelj.*
- **strāža**, *f.* 1) die Wache, *Mur., Cig., Jan., Dalm., Jap., nk.*; na straži biti, Wache halten; na s. stati, Wache stehen, *nk.*; — der Wachposten; mestna s., die Stadtwache, glavna s., die Hauptwache, */.../*

V Pleteršnikovem slovarju zveze (*prostovoljna*) *požarna straža* ni najti. Namesto *požarna straža* je navedena zveza *požarna bramba*, ki jo je Štrekelj v pismu Levcu odsvetoval (*prostovoljna požarna straža (ne bramba!)*). Pridevnika *prostovoljen* in *radovoljen* sta označena z enačajem. Navedena pa je tudi zveza *gasiteljsko društvo*.

Tako Cigaletov kot Pleteršnikov slovar izpričujeta, da je kljub pričakovanemu nemškemu poveljevanju v gasilskem jeziku vzporedno soobstajal tudi gasilski jezik v slovenščini. Da je bilo to vsekakor res, potrjuje tudi *Vadbeni pravilnik za slovenske prostovoljne požarne brambe*, ki ga je leta 1886 v samozaložbi izdal Ignac Merhar, načelnik prostovoljne požarne brambe (oziroma straže) v Dolenji vasi.⁸

4 Gasilska terminologija in Ignac Merhar

I. Merhar je v uvodu *Vadbenega pravilnika* (1886: III–IV) zapisal:

Nemškega poveljevanja ne potrebujemo! Lepše se da poveljevati v našem domačem jeziku! Čemu bi se mučili slovenski gasilci z nerazumljivo nemščino, čemu bi slovensko poučevali, nemško pa ukazali storiti, ko nam tega ni treba! */.../* Namen te knjige je, da vse prostovoljne požarne brambe na Slovenskem uvedejo slovensko komando, enakost v vajah in v znamkah (Signale).

⁸ »15. in 16. avgusta 1880 je bila v Ljubljani velika proslava ob deseti obletnici Ljubljanske požarne brambe. */.../* Na slovesnem sprevodu skozi mesto, v katerem so sodelovala tudi vsa povabljena gasilska društva s svojimi društvenimi prapori in drugimi obeležji, je načelnik gasilskega društva Dolenja vas, Ignacij Merhar, svoji četi poveljeval v slovenskem jeziku. Navdušenje prisotnih množic je bilo ogromno in nepopisno. To pa ni bilo po godu takratnim nemškim mogotcem, ki so v tem videli grožnjo. Obstopili so ga orožniki, mu vzeli sabljo, ki jo je nosil kot gasilski poveljnik, in mu jo zlomili, ga za nekaj ur celo zaprli, a so ga zaradi pritiska ljudstva hitro izpustili.« (Puželj 2022: 28.)

Poveljevanje v slovenskem jeziku (oziroma načrtno oblikovanje jezika poveljevanja) sicer ni bilo nekaj povsem novega, saj je že leta 1873 izšlo v slovenščini napisano delo *Poljna služba, raztreseno vojevanje, nova puška in slovensko-nemški in nemško-slovenski slovarček* avtorja Andreja Komela.⁹ Tudi predpis reda o požarni policiji *Postava od 15. septembra 1881 zadevajoča red o požarni policiji in o gasilnih stražah za vojvodino Kranjsko brez Ljubljane* je bil objavljen dvojezično, torej v slovenščini in nemščini.

Kljub predhodnemu poskusu uveljavljanja slovenščine v poveljevanju in celo v slovenščini napisanemu uradnemu predpisu o požarnem redu pa Merhar zagotovo ni imel lahkega dela. Obravnavana dela kažejo, da v okviru gasilske terminologije v tem času še ne moremo govoriti o ločljivosti in ustaljenosti. Opaziti je torej (pričakovano) nepoenotenost in neustaljenost, kar še dodatno pojasnjuje, zakaj je Levec kljub sicer omejeni rabi slovenščine v poveljevanju iskal ustrežnejše in sprejemljivejše izraze.

Povedno je, da je Merhar v *Vadbeni pravilnik* dodal tudi skrajšano, le v slovenščini pisano *Postavo* o gasilnem redu.

<i>Vadbeni pravilnik</i> (I. Merhar, 1886)	<i>Postava</i> (cesarski uradni predpis, 1881)	<i>K. Štrekelj</i> (<i>dopisnica Levcu</i> , 1890)
ognjegasec	gasilec (gasilci)	gasilec (gasilci)
prostovoljna požarna bramba	prostovoljna gasilna straža	prostovoljna požarna straža (NE bramba!)
prostovoljno ali rado- voljno	prostovoljno	prostovoljno (NE radovolj- no ali dobrovoljno)

Tabela 1: Primerjava rabe izrazov za gasilca in prostovoljno požarno stražo

Kljub temu da je v *Postavi* naveden izraz gasilec (v *Vadbenem pravilniku* npr. na str. 60), se Merhar odloči za izraz ognjegasec, namesto gasilne straže (nem. Wache; v *Vadbenem pravilniku* npr. na str. 59) pa za izraz požarna bramba (nem. Wehr).

Velik del gasilskega besedišča je v Merharjevem priročniku napisan v obeh jezikih, slovenščini na prvem mestu in nemščini v oklepaju. Občasno so zapisane celo trojnice.

⁹ Prve slovenske zapise z vojaško tematiko lahko zasledimo že na koncu 18. oziroma na začetku 19. stoletja pri Valentinu Vodniku, ki je v *Lublanskih novicah* (1797–1800) poročal o vojaških dogodkih iz kolonialnega sveta, natančno pa je popisoval dogajanja za časa Napoleonove vojne. Vojaško besedišče je lahko našel že v obstoječih virih, npr. Bibliji ali vojaških patentih, ki jih je tudi sam prevajal (gl. npr. Reisp 1967: 91).

Primeri (Merhar 1886: 5–28):

- Vsi ognjegasci se morajo tudi popolnoma navaditi na znamke (Signal): na rog, pišalko in na trobentice vodjev (Huppen).
- Kadar tako stojijo, se napravi »proga« v štric (Frontilinie) /.../.
- Z korakom! (Korak!) (Schritt!).
- Vaje z lestvo z zaponami (Hackenleiter).
- Maček [kramp] (Feuerhacken).

Kot je trdil že Cigale (1880, IV–X), je začetna faza oblikovanja terminologije določenega področja največkrat zaznamovana prav z dvojnicami ali celo trojnicami,¹⁰ kar sicer krši pravilo ustaljenosti in ločljivosti, vendar pa praviloma vodi k rabi le enega izraza.

5 Sklep

Štrekljeva dopisnica ima precejšnjo vrednost, saj gre za konkreten prikaz načrtovanega oblikovanja slovenskega strokovnega jezika. Zavest o nujnosti oblikovanja lastnega strokovnega in umetnostnega jezika se je namreč v drugi polovici 19. stoletja samo še krepila. Zaradi izrazne stiske in mestoma skoraj nepredstavljenih obsežnosti oziroma najrazličnejših ovir omenjene stiske so se jezikoslovci in drugi strokovnjaki v želji čimprej oblikovati lasten (slovenski) strokovni jezik zatekali po pomoč tudi k drugim slovanskim jezikom. Največkrat so, kot je npr. razvidno iz Cigaletove *Znanstvene terminologije*, posegali po hrvaških, srbskih, ruskih in čeških zgledih, tudi starocerkvenih, precej manj po poljskih, zato je obravnavana Štrekljeva dopisnica toliko bolj zanimiva in vredna obravnave.

Viri

Cigale, Matej, 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Ljubljana: Matica slovenska.

Levec, Fran, 1971: *Pisma Frana Levca*. Druga knjiga. Ljubljana: SAZU.

Macun, Ivan, 1862: Slovenska terminologija v obče in posebno jezikoslovna. *Slovenski glasnik* 5/2. 67–72.

Merhar, Ignac, 1886: *Vadbeni pravilnik*. Ljubljana: Narodna tiskarna.

Postava od 15. septembra 1881, s katero se izdaje za vojvodino Kranjsko brez Ljubljane red o požarnej policiji in o gasilnih stražah, 1881. Merhar, Ignac, 1886: *Vadbeni pravilnik*. 53–64.

Robida, Karel, 1849: *Naravoslovje alj fizika*. Ljubljana: Jožef Blaznik.

Štrekelj, Karel, 1874–1900: Štrekljeva zapuščina, Mapa 35a, Ms 1409, 76.

Vertovec, Matija, 1847: *Kmetijska kemija, to je, Natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke*. Ljubljana: Jožef Blaznik.

¹⁰ Enako že pri M. Vertovcu (1844 in 1847) in K. Robidi (1849).

Literatura

- Atelšek, Simon, 2019: Navajanje prevzetih jezikoslovnih terminov in celovitost pojmovnih skupin v Cigaletovi Znanstveni terminologiji (1880). *Jezikoslovni zapiski* 25/1. 67–82.
- Cigale, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Ljubljana: A. A. Wolf.
- Cigale, Matej, 1862: Slovniška drobtinca. *Slovenski glasnik* 5/2. 64–67.
- Cigale, Matej, 1883: Še nekoliko besed o pravni terminologiji. *Kmetijske in rokodelske novice* 41/45. 359–360.
- Dular, Janez, 1975: Slavizacija v oblikoslovju in skladnji slovenskih publicističnih besedil v drugi polovici XIX. stoletja. *Jezik in slovstvo* 20/8. 241–249.
- Kacin, Anton, 2013: Cigale, Matej (1819–1889). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ZRC SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/osebba/sbi158709/>. (Dostop 21. 11. 2023.)
- Kočevar, Ferdo - Žavčanin, 1860: Slovenske narodne potrebe. *Kmetijske in rokodelske novice* 18/44–47. 350, 359, 367, 375.
- Komel, Andrej, 1873: *Bojna služba, raztreseno vojevanje, nova puška in Slovensko-nemški in nemško-slovenski slovarček*. Celovec: A. Komel.
- Murko, Matija, 1912: Karel Štrekelj. *Veda* 2. 529–541.
- Orel, Irena, 2007: Prvi slovenski terminološki slovar ter hrvaški in češki vir. Orel, Irena (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Obdobja 24. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 343–364.
- Pleteršnik, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo. <http://bos.zrc-sazu.si/pletersnik.html>. (Dostop 21. 11. 2023)
- Puželj, Janez, 2022: *Ignacij Merhar: oče gasilskega poveljevanja v slovenskem jeziku*. Ribnica: Gasilska zveza.
- Razlag, Radoslav, 1852: *Zora jugoslovenska, zabavnik za godinu 1852*. Zagreb: Fr. Župan.
- Reisp, Branko, 1967: O najstarejših tiskanih uradnih razglasih v slovenščini. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 15/2. 91–94.
- Vertovec, Matija, 1844: *Vinoreja za Slovence*. Ljubljana: J. Blaznik.
- Vidmar, Luka, 2019: Slovenski jezik na usodnem razpotju: Razsvetljenje in preporod: Pohlínov in Zoisov kroj. *Družina*, 22. 12. 2019. 25.
- Vidmar, Luka: 2010: *Zoisova literarna republika: vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vidovič Muha, Ada, 1986: Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Slovenski jezik v znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut. 23–41.